

AUDRONĖ JAKULIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS A-KAMIENIAI VEIKSMAŽODŽIAI
(TIPAS *BĖGTI*)

„Lietuvių kalbos žodyno“ I–XIII t., „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ ir kituose šaltiniuose rasti 8 CēC tipo veiksmažodžiai:

a) trys pagrindiniai, vartojami visame lietuvių kalbos plote – *bėgti*, *ėsti*, *sėsti*,
b) trys tarminiai – *kęsti* „ketinti, norėti“, *pėkšti* „rėkti (apie paukščius)“, *sėkti* „rėžti, graviruoti“,

c) du nereguliarieji, kurių *a*-kamenė esamojo laiko struktūra nesiderina su semantika ir dabartinės lietuvių kalbos požičiu yra neįprasta – *lėšti* „aprinti, atlyžti“, (*pa*)*kęzti* „išsipūsti, išbrinkti“.

Aptariama šių veiksmažodžių morfologinė esamojo ir būtojo kartinio laiko struktūra ir jos įvairavimas tarmėse, morfonologinė šaknies sandara, semantika ir darybiniai ryšiai (sinchroniškai ir diachroniškai).

Visus tris pagrindinius veiksmažodžius ir tarminį *sėkti* galima laikyti praindoeuropietiškais, nes jie turi atitikmenų giminiškose kalbose (<ide. **bhēgʷ-*, **(H)ēd-*, **sēd-* ir **sēk-*).

Pagrindinių veiksmažodžių esamajame laike, be tematinų tarmėse ir raštijos paminkluose, gali būti vartojamos atematinės formos. Kaip rodo etimologijos duomenys, seniausiu atematinio veiksmažodžiu laikytinas *ėsti*, gana senos ir *sėsti* atematinės formos. Veiksmažodis *bėgti* rekonstruotinas kaip tematinis (atematinės formos naujos), senos ir kitų veiksmažodžių tematinės formos. Greta tematinų formų su nuliniu afiksu ne tik baltų, bet ir kitose indoeuropiečių kalbose vartojamos formos su priesaginiu *i*. Baltų *ia-*, taip pat *sta*-kamienų formų vartojimas neretai susijęs su semantika. Įvairiausia yra veiksmažodžio *sėsti* esamojo laiko struktūra (tarmėse, senuosiuose raštijos paminkluose ir giminiškose kalbose gali būti vartojamos tiek atematinės, tiek tematinės formos su nuliniu afiksu, priesagiais *i* ir *st*, intarpinės ir reduplikacinės formos). Tarminių ir nereguliariųjų veiksmažodžių esamojo laiko formos kelia abejonių – kai kuriuos iš jų galima interpretuoti ir kaip *ia-* resp. *sta-* kamienius.

Būtojo laiko formos baltų tarmėse įvairuoja: *ā* ar *ē*-kamienų formų vartojimas dažniausiai susijęs su semantika, taip pat su esamojo laiko struktūra. Kitų giminiškų kalbų atitikmenys paprastai yra tematiniai aoristai (pažymėtina, kad CēC tipo veiksmažodžių atitikmenys daugiausia yra sigmatiniai aoristai).

Nagrinėjamųjų veiksmažodžių šaknies lie. *ē*~la. *ē* (laužtinė priegaidė rodo buvus senąją kilnojamąją paradigmą) ~sl. *ě*, tačiau kitose giminiškose kalbose daž-

niausiai yra trumpas $\check{e}$ (rečiau $\emptyset$, $\bar{o}$). Baltų ir slavų šaknies pailgėjimas, matyt, natskiriamas nuo laikų opozicijos formavimosi.

CèC tipo veiksmažodžių konsonantizmui būdinga, kad C_1 gali būti įvairūs priebalsiai (tik veiksmažodis *ėsti* prasideda nuliniu priebalsiu, tačiau istoriškai čia galima spėti buvus laringalą), o C_2 — būtinai sprogstamasis priebalsis.

Nereguliarieji veiksmažodžiai ir tarminis *pėkšti* morfonologine šaknies struktūra gerokai skiriasi nuo pagrindinių (gali būti tvirtagalė priegaidė, o C_2 — pučiamieji priebalsiai ar priebalsių samplaika).

Tiek šaknies konsonantizmu, tiek semantika pagrindiniai veiksmažodžiai ir tarminis *sėkti* (iš dalies ir *kėsti*) yra artimi CeC tipo veiksmažodžiams — daugiausia reiškia judėjimą ir objekto struktūros keitimą.

Iš nagrinėjamųjų veiksmažodžių dažniausiai padaromi įvairių tipų iteratyvai — kauzatyvai. Seniausios vedinių priesagos — ide. **eje* (~ balt. *ī*), **ā*, balt. **in(ā)*; labai senas veiksmažodžio *sėsti* vedinys su priesaga **ē*, reiškiantis būseną (*sėdėti*).

Taigi tikrieji CèC tipo veiksmažodžiai (kaip parodė įvairių lygmenų analizė, jais nelaikytini nereguliarieji ir tarminis *pėkšti*) sudaro gana vientisą struktūrinį-semantinį tipą.

Tarminis *pėkšti* ir nereguliarieji *kėsti* ir *lėšti* visais atžvilgiais skiriasi nuo minėtosios grupės ir greičiausiai laikytini naujais imitatyvinio tipo dariniais.

КОРНЕВЫЕ ГЛАГОЛЫ НА -А В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ (ТИП *BĖGTI*)

Резюме

В I—XIII томах Словаря литовского языка и в других источниках обнаружено 8 корневых глаголов типа CèC: *bėgti*, *ėsti*, *sėsti* / и. -е. **bhēg* „бежать“, **(H)ēd* „есть“, **sēd* „сесть, сидеть“; только в диалектах известные *sėkti* (< и. -е. **sēk* „сечь, резать“), *kėsti* „намереваться“ / < бalt. **(s)ket-* „расширять, хватать“, *pėkšti* „кричать (о птицах)“ и нерегулярные (структура не соответствует семантике) *kėzti* „пыхнуть“ и *lėšti* „успокоиться, уменьшиться“.

В презенсе праиндоевропейских глаголов *bėgti*, *ėsti*, *sėsti* и *sėkti* рядом с древними тематическими формами на -а (и. -е. *o/e*) в диалектах, памятниках письменности и в родственных языках употребляются тематические формы другого типа (суффиксальные, инфиксальные, редуцированные), а также атематические формы. Древнейшие атематические формы имеет глагол *ėsti*, самые разнообразные презентные формы — *sėsti*.

В балтийских языках формы прошедшего времени на *ā* и на *ē* находятся в тесной взаимосвязи с презентными формами и с семантикой глагола. В родственных языках им соответствуют разные претеритальные формы, однако чаще всего встречается тематический аорист.

Обсуждаемые глаголы обычно означают движение или изменение структуры объекта. Кроме того, им свойственна определенная фоморфологическая структура корня: взрывные согласные в ауслауте, литовская нисходящая/латышская прерывистая интонация. Итак 4 праиндоевропейских глагола (отчасти и диалектный *kėsti*) составляют единую структурно-семантическую группу. В эту группу не вписываются оба нерегулярных глагола и диалектный *pėkšti*. Скорее всего они являются новообразованиями имитативного типа.